

Ivana Šverko

Sveučilište u Splitu
Fakultet prirodoslovno-matematičkih znanosti i
odgojnih područja, Zavod za likovnu kulturu
HR - 21000 Split, Teslina 12

Izvorni znanstveni članak • Original Scientific Paper
UDK • UDC 711.61:711.424:719

Rukopis primljen • Manuscript Received: 17.02.1997.
Članak prihvaćen • Article Accepted: 03.12.1997.

Trg na rubu povijesne jezgre - granice povijesnog središta

Obveza prema zahtjevnoj cjelini¹

A Square on the Edge of the Historical Town Nucleus - The Boundary of the Historical Town Centre

An Obligation to a Demanding Area¹

Ključne riječi • Key words

povijesno središte	historical centre
Split	Split
trg	square
urbana rekonstrukcija	urban reconstruction

Sažetak • Abstract

Ovim se radom želi identificirati i dograditi metodološki pristup koji se zasniva na ambivalentnosti, odnosno simultanom djelovanju različitih elemenata urbane strukture u istom prostoru i vremenu. Rasprava se odnosi na posebno *mjesto* - na trg na rubu povijesne jezgre Splita.

Opasnosti svodenja povijesne supstancije na povijesnu jezgru autor suprotstavlja koncept širenja povijesnog središta heterogenim oblikovanjem.

This article was written to identify and contribute to a methodological approach based on ambivalence, i.e. the simultaneous effect of different urban elements in the same place and time. The discussion refers to a particular *site* - a square on the edge of the historical nucleus of Split. The author challenges the dangers implicit in subordinating a town's historical existence to its historical nucleus by offering a concept whereby the values of the centre can be extended through heterogeneous design.

1. Uvod

Središte grada je ono referentno mjesto koje određuje identitet i posebnost grada. Ako je do industrijske revolucije grad smatran slikom samog društva, središte koje je bilo cijeli grad bilo je definirani artefakt. Daljnji razvoj čini da se ta koherentna slika razgrađuje fizičkim, ali i nefizičkim rastom i progresivnom složenošću gradske strukture prema određenom, posebnom načinu društvenog života. Bilo da se na grad gleda kao na proizvod funkcionalnih sustava koji generiraju njegovu arhitekturu, odnosno urbani prostor, ili pak kao na prostornu strukturu po sebi,²...

grad protokom vremena izrasta iz sebe sama i dobiva svijest i sjećanje o sebi samom.³

Jednostavno, grad je gusto naselje koje se sastoji od skupa građevina. No on je stvarno mjesto življenja zajednice, izgrađeni okvir u kojemu ona živi. To je mjesto pribježište koje pruža fizičku, pa onda i ekonomsku i duhovnu zaštitu. Grad je supstanca ljudskog iskustva, njegova povijest, racionalna i iracionalna matrica mnoštva raznolikih elemenata i njihovih međusobnih odnosa, jače ili slabije vidljivih. Nositi se s tom složenošću stihijski, pragmatično i špekulantski u vremenu koje postavlja zahtjeve brže no što oni mogu biti razriješeni nužno reducira urbanu strukturu na one najvidljivije elemente, nužno ne i najvažnije, na one koji zbog određenih razloga partikularne politike postaju prioriteta.⁴

U želji za pojednostavljenjem stvari moderno vrijeme nastoji razdvojiti elemente i rješavati ih posebno, rađe no uzeti ih u cjelokupnosti njihove raznolikosti i međusobno ih preklapati.⁵

Rješavanje problema trga koji se slijedom nesretnih rušenja i neadekvatnih građenja stvorio uz rub povijesne jezgre Splita povod je raspravi o obvezama glede višeznačno složene urbane strukture.

Posredno, riječ je o **natječaju za Trg Gaje Bulata u Splitu**.⁶

2. Kultura grada

2.1. Uspon i pad kulture grada

"Ubi bene, ibi patria vrijedi prije kao i poslije Kulture. No među tim limitima leži vrijeme u kojem čovjek drži komad zemlje nečim za što je vrijedno umrijeti."⁷

Poseban komad zemlje je grad. Grad nastaje u dugom povijesnom vremenu, slažući jedan preko drugoga različite modele urbanog života. Kao posljedica, grad je mjesto snažne identifikacije i kolektivnog sjećanja.⁸ Ma koliko ta identifikacijska struktura grada bila definirana, ona sama po sebi ne sprječava sposobnost grada za promjene. I identitet, i sjećanje, i sloboda mijena dio su onih neekonomskih elemenata koje čine "kulturu" grada. Kultura grada i njezin viši oblik, prema Spengleru⁹ duša grada koja proizlazi iz opće duhovnosti njegove kulture, slijede uspone i padove društva. Pad kulture grada evidentan je u trenutku kada rast grada dobiva zastrašujuće razmjere, kada više nema dovoljno vremena da taj rast i rasprostiranje grad svojom kulturom asimilira u jedinstvo urbanog prostora, jedinstvo koje se sastoji od raznolikosti elemenata što teže cjelini. Promišljajući o gradu početka XX. stoljeća, rezultatu razarajuće urbanizacije XIX. stoljeća, pesimizam njemačke škole djeluje zastrašujuće, no umnogome je razumljiv i u ovom našem vremenu, to više što procese koje su veliki europski

1 *The Obligation Toward the Difficult Whole*, naslov 10. poglavlja knjige: Venturi, 1966: 89.

2 Rossi, 1981: 15.

3 Rossi, 1981: 11.

"Ali s vremenom grad raste iz sebe sama; on stvara svijest i sjećanje o sebi samom" (prijevod I.Š.).

4 Suprotstavljajući "banalnost" "velikoj ideji" Lucien Knoll u knjizi *Composants* piše: "Oni ...žele postaviti velike arhitektonske sheme i odrediti sve detalje forme; oni govore o velikoj arhitekturi dok se tu više radi o izražavanju moći koju oni imaju, brišu stvarne vrijednosti, čak i oni koji bi trebali biti zreli i odgovorni."

5 Venturi, 1966: 89.

6 Na tom natječaju koji je raspisan u jesen 1996. zajedno s arhitektima Emilom Šverkom i Goranom Pavlovićem, te suradnikom Antunom Šverkom, autor sam drugonagrađenog rada.

7 Sennett, 1969: 65.

8 Sennett, 1969: 144; esej u knjizi: Wirth, L. (1938), *Urbanism as a Way of Life*:

"Kako je grad proizvod rasta a ne instant kreacija, očekivati je da utjecaji koje grad upućuje prema načinu života ne mogu prebrisati dotadašnje dominirajuće modele ljudskih asocijacija" (prijevod I.Š.).

9 Sennett, 1969: 65; esej u knjizi: Spengler, O. (1928), *The Soul of the City*:

"No stvarno čudo jest rađanje duše grada. Masovna duša sasvim nove vrste čije će nam krajnje ishodište ostati skriveno dovijeka, koja će iznenada propupati iz opće duhovnosti njegove kulture. I čim se probudi, ona formira za sebe vidljivo tijelo" (prijevod I.Š.).

gradovi proživjeli u prošlom stoljeću mi još uvijek proživljavamo, a u neke nismo ni ušli.

I što je vrijedilo za ono vrijeme, početkom stoljeća, to vrijedi i u našem vremenu:...

"To više nije pravi jezik Kulture kao Sofoklov grčki ili Luterov njemački, nego svjetski jezik poput klasičnog grčkog, arapskog i babilonskog ili engleskog, rezultat dnevne praktične uporabe u svjetskom gradu, koji pruža mogućnost da ga prihvati bilo tko i svatko. Kao posljedica toga u svim Civilizacijama 'moderne' gradovi postaju sve više uniformni. Krenimo bilo kamo, tu su nam Berlin, London i New York, kao što će rimski putnik naći svoju stupovnu arhitekturu, svoje forume sa skulpturama, i svoje hramove u Palmiri, ili Trieru, ili Timgadu, ili helenističke gradove od Inda do Arala."¹⁰

Posljedice nagle urbanizacije neizbježno slabe lokalnu i tradicijsku kulturu, što ne mora nužno imati samo negativne konotacije. To slabljenje može povećati kozmopolitizam grada i sposobnost za promjene. Proces je to uzajamno uvjetovan.

No ako umjesto lokalne kulture nema ničega kvalitetnog što bi gradu bilo dano zauzvrat osim onoga inkongruentnog toj lokalnoj kulturi, nastaju procesi koje Redfield i Milton prepoznaju u stvaranju konsenzusa primjerenog tehničkom, financijskom i političkom poretku, podjeli na skupine vezane "zajedničkom stvari" i nepostojanosti pogleda prema budućnosti kroz retrospekt.¹¹

Tržišno gospodarstvo uspostavlja urbane društvene uvjete, jednoznačne i proste, koji mogu poništiti svu kompleksnost elemenata urbane matrice.¹² To nikako ne dovodi u pitanje ni tržišno gospodarstvo, ni tehnički, ekonomski i politički sustav modernog društva, već je, ako prevlada nad slabom, stagnirajućom kulturom opasnost za one neekonomske danosti koje jedino grad posjeduje.

Podjela na skupine koje proizlaze iz kulturno heterogenog okruženja negativna je posljedica urbanog rasta koja prijeti poništenjem možda najveće vrijednosti urbanog života, a to je kozmopolitizam grada. Grad bi trebao biti mjesto raznolikosti stilova življenja i raznolikosti individualnih tipova. Grad bi trebao biti, i jest, takav oblik društvenog života koji dopušta najviši stupanj individualnosti i posebnost u svakoj svojoj pojavnosti. Grad nije jedinstveni stil življenja već mnoštvo posebnih, različitih životnih stilova.

Prospekt prema budućnosti, bilo da je optimistički i radikalno reformistički ili da je pesimistički, eskapistički, defetistički ili apokaliptički, plod je utopija¹³ kojima grad zamjenjuje stanje što bi trebalo neprimjetnom gestom stimulirati nove političke, socijalne i ekonomske težnje, jačajući i redefinirajući time složenost njegove urbane matrice, njegovu kulturu.

2.2. Identitet i prihvaćanje - životni stil

Unutar limita koji su određeni definiranim karakterom ljudi koji žive u gradu i njihovom stvarnom slobodom izbora i izražavanja leži i svojstvo grada da uz određenu identifikacijsku strukturu ima sposobnost za promjene. No kakve su mogućnosti slobodnog izbora u gradu?

Privid slobode, a stvarno sužavanje izbora u gradu, lakše se podnosi. Preinstitucionaliziranost procesa ljudskih međudnosa pridonosi nesvjesnom prihvaćanju zadanih modela "velegradskog" stila života. Tehnika urbanog života nezamisliva je bez najpreciznije integracije svih aktivnosti i međudnosa u stabilnu i impersonalnu matricu.

10 Sennett, 1969: 86.

11 Sennett, 1969: 221-222; esej u knjizi: Redfield, R. i Singer, M. (1954), *The Cultural Role of Cities*:

"Glavne konzekvencije urbanizacije u slabljenju lokalne i tradicijske kulture:

1. stvaranje konsenzusa primjerenog tehničkom poretku baziranome na pojedinačnom interesu i financijskim kalkulacijama ili pak na priznavanju poslušnosti prema zajedničkoj impersonalnoj kontroli, znakovito poduprtoj sankcijama prisile (na-prama kontrastu konsenzusa utemeljenog na zajedničkoj vjeri i nepokvarenim moralnim normama);
2. pojava novih osjećaja zajedničke stvari vezane za skupine koje proizlaze iz kulturno heterogenog miljea;
3. nepostojanost pogleda prema budućnosti, budućnost se temelji na perspektivi više no na retrospektivi čovjeka u univerzumu" (prijevod I.Š.).

12 Alexander, 1973: 1:
"Ali projektanti rijetko priznaju svoju nesposobnost da razriješ problem. Umjesto toga, kada projektant dovoljno jasno ne razumije problem da bi pronašao ustroj koji bi mu bio primjeren, on se hvata nekog proizvoljno odabranog formalnog ustroja. Problem zbog svoje kompleksnosti ostaje nerazriješen" (prijevod I.Š.).

13 Za Francoise Chooy modeli predurbanizma sa svojom vjerom u nestvarno nagovještaju modele XX. stoljeća, koji tako postaju modeli modela.

Fatalna posljedica te matrice, kako Georg Simmel zaključuje, jest stanje koje u pojedinca, u dubini njegove psihe, proizvodi i najbanalnije vanjske znakove života i koja se povezuje na kraju s konačnom odlukom o smislu i stilu života.

Odsutnost prava na pogrešku, proračunatost i preciznost prestaju biti samo ekonomske i intelektualističke kategorije već se nameću životu; prihvaćaju se kao shematizirani oblici života "izvana", a uvjetuju napuštanje svih onih iracionalnih, instinktivnih i suverenih znakova koji determiniraju način života "iznutra".

"Pa ipak pojedinci suverene osobnosti, koje krase iracionalni impulsi, nisu nikako nezamislivi u gradu, oni su samo sasvim suprotni tipičnom građanskom životu. U ovom smislu strasna mržnja ljudi poput Ruskina i Nietzschea naspram metropolisa postaje razumljiva."¹⁴

Stoga nije čudno da rast grada, uz velika obećanja i mnoštvo mogućnosti, prati avet nekritične povodljivosti u okruženju apatije i antipatije.

2.3. Referentna povijesna supstancija

"Cezar je mogao ratovati u Galiji, njegove legije u Makedoniji, Antonije u Egiptu, no što god da se događalo na tim bojištima tek u relaciji prema Rimu ti događaji su dobivali značenje."¹⁵

"Tok" kulturne difuzije između povijesnog grada i zaleđa stvorio je tijekom dugoga vremenskog razdoblja grad "centrom" kulturnih inovacija, referentnim mjestom. Ljudsko iskustvo takvoga grada izgradilo je modele društvenog života, povezujući racionalnim vezama povijesne supstancije. No kada je rast grada prešao određene granice, razlika između grada i zaleđa pretapa se u niz prijelaznih oblika, više ili manje definiranih urbanih aglomeracija, a povijesno se središte povlači prema samom srcu grada, povijesnoj jezgri. Povijesna jezgra kao zaštićeni spomenik velike kulturne i povijesne vrijednosti strogo kontroliranim zahvatima ne slijedi ili samo posredno slijedi ekonomske zakonitosti razvoja gradskog središta. Šire gradsko središte pak, nezaštićeno, s gradskom strukturom nastalom u posljednja dva stoljeća, ambijentnim vrijednostima neposredne prošlosti doživljava transformacije koje prijete reduciranjem te strukture na jednostavne oblike. Splitu će tako ostati na kraju samo Palača kao referentno mjesto, kao sav njegov identitet i sve njegov sjećanje.

Redukcija povijesnih razdoblja nužno slabi supstanciju koja jedina može dati velikim strukturama logičnu formu mimo njihova kronološkog međuodnosa u vremenu. Bogatstvo povijesne jezgre jest upravo u preklapanju različitih matrica, u jedinstvu objekta-spomenika i anonimnoga povijesnog okruženja, i kuća ne mora biti velike arhitektonske vrijednosti da da svoj doprinos vrijednosti cjeline. No ono što je teško obraniti to su stare kuće širega gradskog središta, to je mreža ulica i trgova koji su u diskontinuitetu naše neposredne prošlosti ostali nedovršeni, razrušeni ratnim razaranja i načeti velikim idejama modernog pokreta u arhitekturi nakon Drugoga svjetskog rata.

"Gradska četvrt mora pomiješati kuće koje se razlikuju po starosti i kvaliteti, uključujući pretežni dio onih starih."¹⁶

Svijest o prošlosti o kojoj piše T. S. Eliot Venturi citira u uvodu knjige *Complexity and Contradiction in Architecture* da bi potvrdio njezinu relevantnost prema arhitekturi. Povijesna supstancija, tradicija, nije nešto što se samo po sebi nasljeđuje, ona se stječe velikim naporom. Osjećaj za povijesno ne uključuje percepciju samo pre-

¹⁴ Sennett, 1969: 51; esej u knjizi: Simmel, G. (1950), *The Metropolis and Mental Life*.

¹⁵ Sennett, 1969: 71.

¹⁶ Jacobs, 1961: 187. poglavlje 10, *Potreba za starim kućama*, uvjet broj 3:

"Gradska četvrt mora pomiješati kuće koje se razlikuju po starosti i kvaliteti, uključujući pretežni dio onih starih." Dalje u tekstu stoji: "Gradovi trebaju stare kuće tako strašno da je vjerojatno nemoguće da živost ulica i četvrti nastane bez njih. Ne mislim na stare kuće koje su muzejski primjerci starih kuća niži na stare kuće koje su sjajno i skupo rehabilitirane, iako su one dobrodošle, nego na mnoštvo jednostavnih, običnih, skromnih starih kuća, uključujući i neke sgs-ovim oronule" (prijevod I.S.).

ma prošlosti prošloga već i prema njegovoj prisutnosti. Tradicija je simultano postojanje i komponiranje simultanog reda. Osjećaj za povijesno, koji je osjećaj za bezvremensko, kao i za vremenski ograničeno, te za bezvremensko i vremenski ograničeno istodobno, jest ono što autora čini tradicionalnim, to je ono što ga čini svjesnim njegova mjesta i vremena, njegove vlastite suvremenosti.¹⁷

Pa mogu reći, kao i Ivo Babić,¹⁸ da se ne zalažem za nadovezivanja i nastavljanja na kulturnu baštinu radi hipostaziranja povijesti, niti zbog povijesnih nostalgija.

Prošlost bez uporišta u sadašnjosti kao da se nije ni dogodila, no budućnost nam neće dati ništa što mi sami njoj ne damo, a možemo dati samo ono što imamo.¹⁹

Kakva je situacija danas, unutar *jučer* i *sutra*?

2.4. Teorijsko objašnjenje cjeline - kako se nositi s problemom

Bilo da razvoj grada filozofski gledamo kao evolucijski kontinuitet ili kao diskontinuirani niz posebnih razvojnih jedinica, rezultat je kompleksna struktura s koherentnom tradicijom koja arhitekturu posebno obvezuje. Arhitektura je složeni skup uključenosti, a ne jednostavan skup isključenosti.²⁰

Arhitektura grada kao neprekinuti proces strukturiranja prostora nužno ne isključuje slobodu interpolacije izvan kontekstualnog odnosa spram prostorne strukture sve dok to ne kompromitira njezine važne elemente: jedinstvo i identitet.

Stoga bi svaki novi projekt trebao biti ekstenzija postojeće strukturne matrice grada, produžena sila koja proviđa prostorni kontinuitet u nedefiniranu situaciju. Radeći plan za Rotterdam, autor *urbanističkog plana* za Milton Keynes – Derek Walker polazi od postojeće strukturne matrice grada da bi došao do zadovoljavajuće interpretacije formalne teksture. Plan tako postaje temelj za projektiranje urbanog prostora, pri čemu pojedinačne projekte rade različiti autori, ali urbani prostor zadržava kvalitetu jedinstva i identiteta.²¹

Arhitektura grada je za Carla Aymonina neprekinuta demonstracija odnosa među dijelovima i sastoji se od preciznih operacija umjetnutih u prostorne strukture.²² I Christopher Cross, profesor na Royal College of Art, govori o pomnijom ispunjavanju u malome mjerilu koje će biti komplementarno starom sustavu. Taj proces naziva *urbanom stomatologijom*.²³

Naše vrijeme sumnja u velike ideje i propisana pravila. Vrijeme je to bez iluzija, svjesno cijena svih utopija koje smo i globalno i lokalno bili prisiljeni živjeti, stoga je sloboda djelovanja možda manje spektakularna, ali je svakako partikularnija i personalnija.

Konačno valja pogledati smjernice koje Povjerenstvo Europske zajednice 1993. daje pod nazivom *Zelena karta urbane sredine*.²⁴

U tim smjernicama stoji:

"...Eksperimenti pokazuju da je 'miješanje' gradskih sadržaja - stanovanja, kretanja i rada - moguće i, štoviše, potrebno. Takav novi koncept uzima za svoj model stari, tradicionalni život europskoga grada, dajući važnost gustoći, mješovitoj namjeni, socijalnoj i kulturnoj raznolikosti.

...Orijentacija prema (među ostalim) obrani arhitektonskog naslijeđa od uniformne banalnosti međunarodnog stila, poštujući rade no imitirajući staro.

17 Venturi, 1966: 19.

18 Babić, 1994: 7. Babić u uvodu piše: "Zauzimao sam se za nadovezivanja i nastavljanja na kulturnu baštinu ne radi hipostaziranja povijesti ni zbog povijesnih nostalgija nego radi skladnijih priprema za dolazeće. Iz općeljudskih iskustava, posebno iz onih balkanskih, sasvim je jasno da su diskontinuiteti kobni. Živjeli smo i pisali u vremenu koje je suviše govorilo o sretnoj budućnosti (u međuvremenu nije nam prišla, čak se od nas i otrgla), zaneseni mitom o ubrzanom progresu, zaokupljeni kultom velikih brojeva, kvantitetom, neograničenim rastom..."

19 Portoghesi, 1987: 57. Motto petog poglavlja te knjige jest tekst Simone Weil: "Zašto se odreći prošlosti da bi se mislilo samo na budućnost? Opasna je iluzija čak i pomisliti da je to moguće. Sukob između budućnosti i prošlosti je apsurdan. Budućnost nam ne donosi ništa, ništa nam ne daje; mi smo oni koji joj, da bismo je izgradili, moramo dati sve, čak i naš život. Ali da bi se dalo, mora se imati, a mi ne posjedujemo drugi život, drugu limfu doli blago naslijedeno iz prošlosti koje smo preradili, asimilirali i ponovno stvorili. Među svim supstancijama ljudske duše nijedna nije životnija od one povijesne" (prijevod I.Š.).

20 Venturi, 1966: 23.

21 Gosling, 1984: 16-25.

22 Conforto i sur. 1977.

23 Gosling, 1984: 20. "Cross says that...it sought to demonstrate that careful infill at small scale could complement the old system without compromising artistic integrity - urban density."

24 ... (1993) *Zelena karta urbane sredine*, Povjerenstvo Europske zajednice, "Architectural Design" Profile, Architecture in Arcadia: 40-41, London.

...Urbani se problemi ponajprije ogledaju u nekontroliranom pritisku na environment što ga čine mnoge aktivnosti koncentrirane u gradu.
 ...Strategija koja se temelji na mješovitoj namjeni i razvoju veće gustoće vjerojatnije će rezultirati time da ljudi žive bliže mjestu rada i servisima koji su im svakodnevno potrebni. Automobil tada postaje jedna od mogućnosti, a ne potreba.
 ...Revitalizirati postojeće stambene zone unutar grada.
 ...Zaštita vizualnih vrijednosti i povijesnog identiteta naših gradova zahtijeva pozornost ne samo u zaštiti povijesnih građevina već i pri projektiranju novih građevina koje se interpoliraju u urbano tkivo.
 ...Stoga urbano planiranje mora sadržavati treću dimenziju, potičući arhitektonske inovacije, ali one koje osiguravaju da nove građevine budu kompatibilne s postojećim urbanim karakterom i da ne uništavaju ili čine beskorisnim gradske otvorene prostore."

3. *Locus* - trg na rubu povijesne jezgre

U uvodu ovog članka naznačeno je da će posredno biti riječi o posebnoj *mjestu* - trgu na rubu povijesne jezgre koji pripada, ili bi trebao pripadati, povijesnom gradskom središtu.

Svaki je prostor *mjesto po sebi*, no svaka nova interpretacija tog mjesta postavlja obveze koje slijede opće kriterije, a koji su prikazani kroz širi pojam kulture grada.

Mjesto – *locus* jedinstveni je odnos, drži Rossi, štoviše, univerzalni odnos koji postoji između neke lokalne situacije i građevina koje stoje na tome mjestu.²⁵

Odnos je to u kojemu žive slike svih mijena, građenja i rušenja; tek naš trenutak u urbanoj dinamici mjesta. Ono što najsnažnije određuje mjesto jesu spomenici koji se posebno štite i čine fiksne elemente u urbanim mijenama. No svako je mjesto i dio šireg lokaliteta koji je istodobno širi lokalitet drugog spomeničkog entiteta. Ti intermedijски prostori, izgradnja prosječne, čak skromne spomeničke vrijednosti, no vrijedna zbog povijesnih (zajedničko sjećanje) i ambijentnih razloga (čuvanje strukturalne urbane matrice) mora naći svoj razlog preživljavanja.²⁶ Stoga pitanje što treba sačuvati, a što rušiti u gradu nije samo pitanje kriterija za same visoke spomeničke vrijednosti, nego i kriterija kako tim spomeničkim vrijednostima osigurati živ i kvalitetan odnos u široj urbanoj gradskoj matrici.

3.1. Veličina povijesnog središta

Kazališni trg, odnosno *Trg Gaje Bulata u Splitu*, prostor je uz bedem povijesne jezgre, nedefiniran kao trg nakon mnogih rušenja i građenja. Usred prostora, između kazališta i robne kuće Prime ostala je samo jedna secesijska građevina, *kuća Jelaska*, kao ostatak bombardiranjem razrušenog bloka što je nekad s istoka zatvarao trg ispred *crkve Gospe od Zdravlja i kazališta*. Rušiti ili ne rušiti *kuću Jelaska* – to se pitanje postavilo kao najjednostavniji problem tog prostora. No problem je zapravo u tome treba li tu postojati veliki prazan prostor ili kompleks trgova različitog karaktera koji će osnažiti spajanja i preklapanja s okolnim heterogenim urbanim strukturama. Kako je taj prostor tik uz povijesnu jezgru, to bi Splitu, koji ima jednu od istina najvrjednijih ali i relativno malih povijesnih jezgara, bilo od vitalnog značenja proširiti povijesnu zonu na što širi gradski prostor. Split, osim toga, bilježi golem rast koji osim duhovnoga nema nikakva prostornog oslonca u povijesnoj jezgri srednjovjekovnoga grada. Četvrti što su nastajale oko jezgre tek su u naznakama, u kratkim trenucima ekonomskog boljitka, dobivale elemente urbanosti – probijanje ulica,

²⁵ Rossi, 1981: 135.

²⁶ U jednom ranom radu, osvrću na trg Campidoglio u Rimu, Robert Venturi žali za nestalom srednjovjekovnom gradskom gradnjom iz koje se nenadano no dramatično pojavljivao prekrasan trg spomenik (iz razgovora autora s R. V.-om u njegovu uredu u Philadelphiji 1978).

izgradnja blokova, izgradnja vrijednih objekata, dok je naše vrijeme intenzivnom izgradnjom izvan gradskog središta definitivno stvorilo novo mjerilo unutar neke nove urbane matrice. Mjerilo srednjovjekovnoga grada i mjerilo izgradnje novih stambenih zona sumjerljivo je mjerilo klasičnoga gradskog središta što su ga europski gradovi definirali krajem XIX. i početkom XX. stoljeća. Stoga u Splitu treba ojačati, dopuniti "građansku" strukturu širenjem gradskog središta. Prostorno, ekonomski i duhovno to bi trebao biti najvitalniji dio gradskog prostora. Umjesto da bude stisnut i uništen od zaštićene, ekonomski slabe, povijesne jezgre i novih naselja, bez povijesne supstancije ali ekonomski jakih, šire povijesno središte mora biti ono mjesto koje će, ojačano, davati snagu gradu za sve bogatstvo življenja.

Stoga jedna secesijska kuća, vrijedna ili ne, koja u ovom času stoji sama na sredini tog prostora, nije problem. Ona može biti samo dio rješenja koje će tom prostoru i svakoj od građevina u njemu, dati vrijednost trga, odnosno *crkvi Gospe od Zdravlja* njezino značenje, *Hrvatskome narodnom kazalištu* njegovo značenje, *robnu kuću "Primu"* poduprijeti sadržajima žive gradske aktivnosti te osnažiti prodor Marmontovom ulicom na jugu, prema moru, i naglasiti ulaz u staru splitsku četvrt Dobri na sjeveru i na taj način prenijeti povijesnu supstanciju dalje u širu urbanu strukturu.

3.2. Trg na rubu povijesne jezgre

U sklopu rasprava o urbanističkim temama grada Splita Frano Gotovac 1982. o Trgu Gaje Bulata piše:

"Novo urbaniziranje ovoga, prije rata ipak prostorno zaokruženog (kazališnog) trga započese ratne tisuću devetsto četrdesete godine anglo-američke bombe, ne dovršivši do kraja njegovu radikalnu urbanizaciju. Onda ostade u amanet Splitu ovaj devastirani prostor da ga kroz mirnodopsku obnovu i izgradnju dovrši, zaokruži i prostorno determinira"²⁷

Natječaj raspisan 1996. posljednji je pokušaj promišljanja tog prostora.

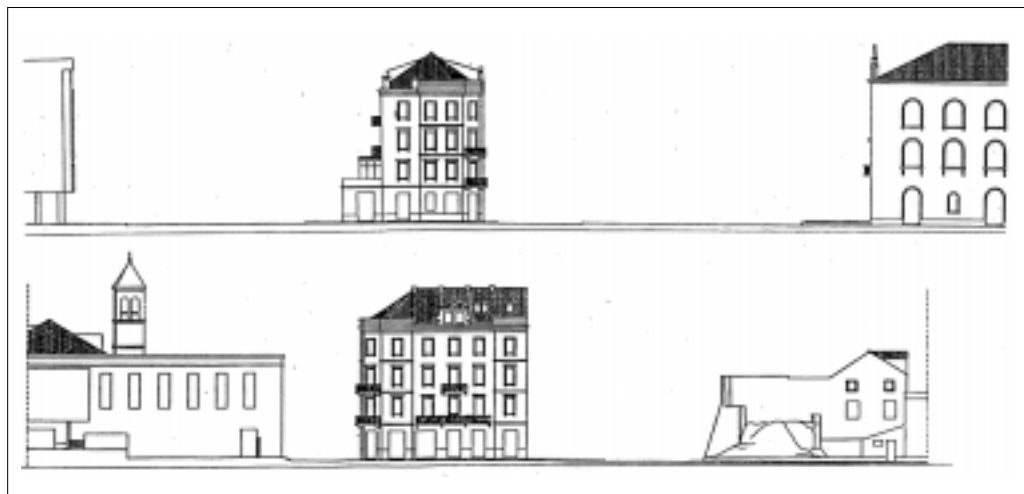
Natječajnoj zadaći uređenja Trga Gaje Bulata, slijedom istraženih i već iznesenih posebitosti, pristupili smo redefiniranjem u zadaću oblikovanja primjerenoga kazališnog trga i njegovih suprostora. Činjenicu da se kazališni trg preklapa s crkvenim smatrali smo dobrodošlom, ne zbog bilo kakvih razloga metaforike koncentrirane duhovnosti, već zbog izrazito pragmatičnih razloga. Zapreminu tog preklapanja ispunjava vrsta svestremenosti u dosluhu s kolektivnom memorijom, i to općim kriterijem, jednako osjetljivim na svim zemljopisnim točkama.

Prostor između *Prime* i *HNK* koncipiran je kao klasičan trg na svom zapadnome, odnosno kao trgovačka ulica na svom istočnom dijelu (sl. 2).

Trgovačka je ulica kontinuirani, sadržajno prikladan kontaktni prostor s povijesnom jezgrom, koja prenesi supstanciju povijesne jezgre, mjerilo i sadržaje, na sjever, u četvrt Dobri. Sjeverni dio Trgovačke ulice ostavlja slobodne prostorne valencije, podcrtavajući važnost vezanja na Slavićevu, odnosno Ćiril-Methodovu ulicu i čini dio pretpostavljene buduće cjeline.

Vodena atrakcija u funkciji longitudinalne centripetalnosti na istoku definira protezanje prema Sinjskoj ulici i istodobno je sadržajni završetak trga i njegovih suprostora.

²⁷ Gotovac, 1995: 75. Citat iz članka Još o "neurvalgičnom" trgu, objavljenoga u "Slobodnoj Dalmaciji", 9. veljače 1982.

SL. 1. Trg Gaje Bulata; pogledi prema jugu i prema istoku (postojeće stanje)

Crtež • Drawing by I. Šverko

FG. 1. Square Gaje Bulata: view to the south and south-east (present state)

Prema jugu, odnosno prema moru, prostorna os trga kao distordirana rezultanta postojećih osi završava u proširenome sjevernom dijelu Marmontove ulice. Produžetak Marmontove prema obali obogaćen je tako naglašavanjem njezine uloge *prospekta*, u kontrastu prema rješavanju unutar prostora trga, koji namjesto panoramskih vizura pruža niz *kadrova*.

Heterogenost građevina na trgu, i po oblikovanju i po vrijednosti te relativno niski objekti, ne podržavaju panoramske vizure, samo svaki objekt unutar kadra može zadržati određene kvalitete, a sam trg stanovitu monumentalnost.

To posebno ilustrira kazališna zgrada. Stiješnjena na bočnim stranama dvjema kalama (Teutinom i Porinovom ulicom), ta zgrada viri na prostor trga svojom prednjom fasadom. Kazalište se tako doživljava isključivo kao fasada u totalu. Dopustiti da se ta kazališna zgrada doživi u panoramskoj ekspoziciji, da se korpus bine, osjetno povišen, projicira u oku motritelja u svom neskladu s prednjim korpusom "ovdje udara bez milosti u oko".²⁸

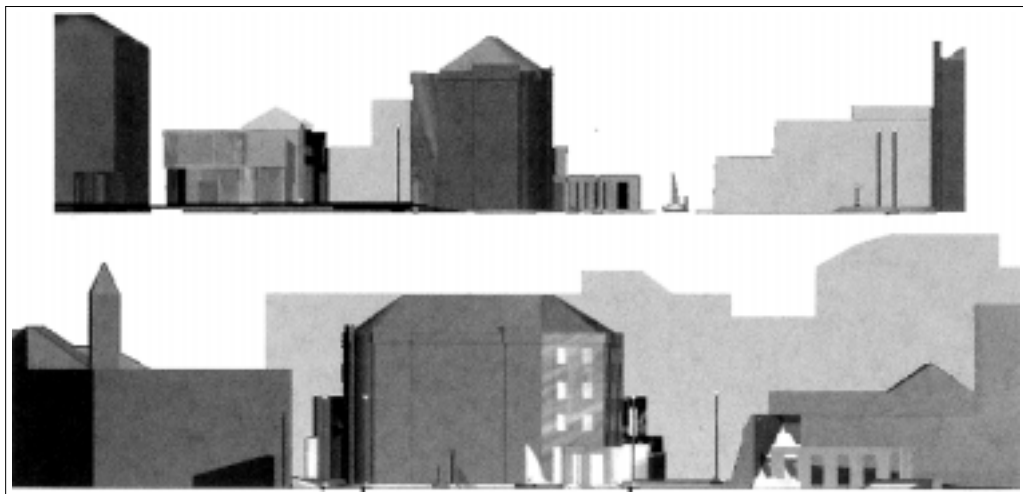
Prostor od kazališta prema robnoj kući s juga zatvara bedem – bastion Priuli. Dio tog mletačkog bastiona porušen je da bi omogućio kolni proboj Marmontovom prema moru. Ostali je dio bastiona neprobojna opna koja se indiferentno odnosi prema cijelom tom prostoru. Kako bi svaki zahvat na korpusu bedema bio neprimjeren, intervencija na bedemu obavljena je s njegove unutarnje strane postavljanjem javnog stubišta za pristup reorganiziranim sadržajima na bedemu, a prošireni prostor kojim trg ulazi u Marmontovu ulicu definiran je arkaduumom. Arkadura, materijalna pratnja preklapanju trga i Marmontove ulice, dobiva vrijednost primordijalnoga urbanističkoga reda i formalno – izvedbom od visokopoliranoga granita.

Sadržaji trga, fontana (sjećanje na izvore zdrave vode na tom lokalitetu) i spomenik Gaji Bulatu određeni su reperi: fontana kao "virtualna presječnica" (ne)postojećih vertikalnih ravnina, a spomenik kao ista takva presječnica horizontalnih osi.

Zadržavanje kuće Jelaska, jedne od malobrojnih kuća iz razdoblja secesije, stoga nije bilo samo pitanje zaštite spomenika. Njezino je

²⁸ Gotovac, 1995: 43. Iz članka *Teatar je mrtav, živo teatar!*, "Nedjeljna Dalmacija", 28. listopada 1979.

zadržavanje postalo generatorom prostorne koncepcije ukupnog rješenja. Jugozapadni ugao svojim oblikovanjem, podržan prostornim djelovanjem arkadure, pridaje novoj cjelini obilježje uglaonice. Istočna dogradnja prema Primi, oskudnoga oblikovnog izraza, kontekstualno varira minimalističko fasadno platno Prime. Kao i kod arkadure, mramorna obloga pročelja dogradnje Jelaskine kuće svojom ekspresivnošću kompenzira odsutnost bogatstva oblika. Samo su umetnute "metope" iznad dijela prozora južnog pročelja vremenski "eho" secesijskog inventara.

"Mnoge vrijedne, a u Splitu i rijetke kuće iz razdoblja secesije, stavljene su izvan zakona pod udarom urbanizacije, ili su pak prostorno degradirane."²⁹

Cilj ove rasprave bilo je određivanje obveze prema cjelini, i to onoj koja je plod "tisućgodišnje kulture graditeljstva" na području koje...

"nije nekidan izašlo iz urbanog embrija, nije nastalo naprečac - to je područje nekakva graditeljskog kontinuiteta".³⁰

Čak i da se složimo kako je u spomeničkom smislu kuća Jelaska *bezvrijedna* kuća, njezina je vrijednost sadržana u poštovanju kontinuiteta arhitekture i, posebno, prostornih vrijednosti iz prošlosti. Te prostorne vrijednosti čine povijesnu supstanciju živim generatorom urbane kulture.

3.3. Obveza prema interakciji heterogenih dijelova

Rješenjem Trga Gaje Bulata u Splitu pokušali smo poštovati sve prisutne autorske otiske. Predložena nova izgradnja u funkciji je *ekstrapolacije* zatečenoga oblikovnog fonda. Stoga su, slijedom teorije malih pomaka,³¹ ovim rješenjem promovirana nova prostorna težišta kao doprinos konceptualnoj heterogenosti oblikovanja.

Pritom više nije riječ o dizajniranju sasvim novog environmenta već o nadopuni i promjeni onoga što već postoji. Ne stvaramo novi urbani red već poboljšavamo postojeći, i ne započinjemo od početka, već poštujemo kontinuitet.

"Ne borimo se za nove utopije, već za oblikovanje bolje realnosti; ne oblikujemo neki drugi svijet, popravljamo ovaj postojeći: budućnost leži u interakciji heterogenih dijelova".³²

SL. 2. Trg Gaje Bulata; pogledi prema jugu i prema istoku

Izgradili • Made by E. Šverko, I. Šverko, G. Pavlović

FG. 2. Square Gaje Bulata: view to the south and south-east

²⁹ Gotovac, 1995: 116. Iz članka *Smrt stare ljepoćice*, "Slobodna Dalmacija", 26. srpnja 1985.

³⁰ Gotovac, 1995: 116.

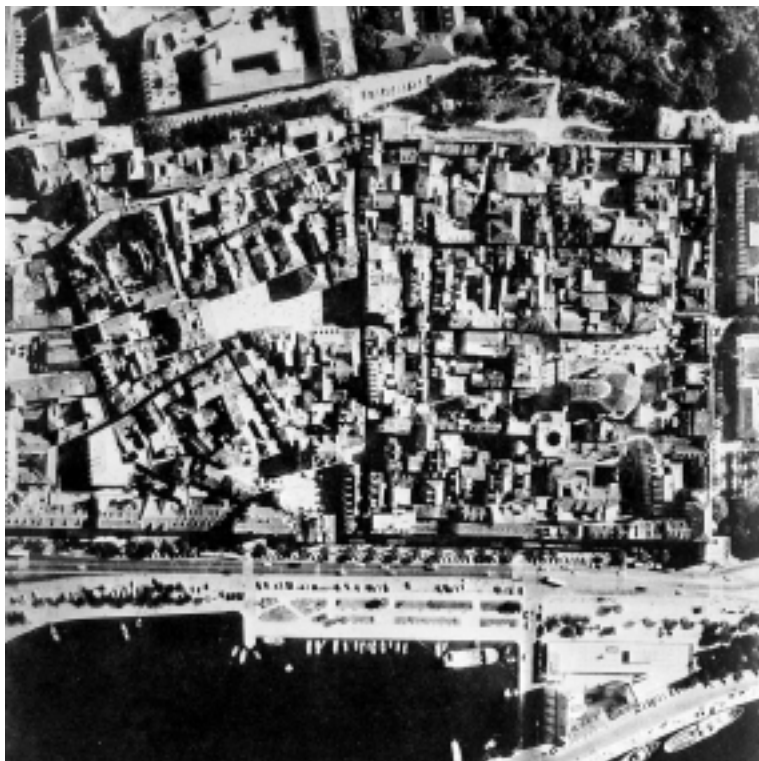
³¹ Teorija koju je u radu dosljedno razvio Boris Podrecca.

³² Ungers, 1991: 95.

SL. 3. Povijesna jezgra Splita

Fotografija • Photo by Z. Buljević (T. Marasović, *Dioklecijanova palača*, 1982.)

FG. 3. Historical centre of Split

Literatura • Bibliography

1. **Alexander, Ch.** (1973), *Notes on the Synthesis of Form*, Harvard University Press, 7, Cambridge, Massachusetts
2. **Babić, I.** (1994), *Od ubavog do gubavog*, Eseji, polemike i članci, Književni krug, Split
3. **Conforto, G., de Giorgi, G., Muntoni, A., Pazzagli, M.** (1977), *Il dibattito architettonico in Italia, 1945-1975*, Bulzoni Edit., Rim
4. **Gosling, D.** (1984), *Definitions of Urban Design*, "Architectural Design", 54 (1/2): 16-25, London
5. **Gotovac, F.** (1995), *Izazov prostora*, Biblioteka DAS, Split
6. **Jacobs, J.** (1961), *The Death and Life of Great American Cities*, Vintage Book, A Division of Random House, New York
7. **Milić, B.** (1995), *Razvoj grada kroz stoljeća, 2, Srednji vijek*, Školska knjiga, Manualia Universitatis..., Zagreb
8. **Portoghesi, P.** (1987), *Dopo l'architettura moderna*, Editori Laterza, Roma-Bari
9. **Rossi, A.** (1981), *L'Architettura dalla Citta'4*, Clup, Milano
10. **Sennett, R.** (1969), *Classic Essays on the Culture of Cities*, Prentice-Hall, Inc., Englewood Cliffs, New Jersey
11. **Ungers, O. M.** (1991), *Urban Islands in a Metropolitan Sea*, "Architectural Design Profile", 92, London
12. **Venturi, R.** (1966), *Complexity and Contradiction in Architecture*, The Museum of Modern Art Papers on Architecture, The Museum of Modern Art, New York

Summary • Sažetak**A Square on the Edge of the Historical Town Nucleus
- The Boundary of the Historical Town Centre**

An obligation to a demanding area

The problems involved in the development of a square on the edge of Split's historical nucleus encourages us to discuss our obligations to a complex urban structure. The author had attempted to identify and contribute to a methodological approach based on ambivalence, i.e. the simultaneous effect of different urban elements in the same place and time. The cultural decline of a town starts when it can no longer assimilate its growth and incorporate it in a homogeneous urban area. Over-institutionalized human relations unconsciously contribute to the acceptance of a given model, the "city" life style. In this way the growth of a town, besides the great promise it brings, is also accompanied by the specter of uncritical submission in an atmosphere of apathy and antipathy. When urban growth exceeds certain limits, the difference between centre and suburb melts into a series of transitory forms, and the historical centre is constricted to the very heart of the town, the historical nucleus. Split's historical nucleus, as a listed historical monument, did not contribute to the development of the town centre. The unlisted broader centre, however, built over the last two centuries, is being transformed in ways that threaten to reduce it to simple and elementary forms.

The wealth of the historical nucleus lies in the unity between a monument and an anonymous historical environment, and a house need not be of great architectural value to contribute to the value of the whole. Urban development is complex, but has a coherent tradition that faces architects with various obligations; architecture consists of precise operations within historical structures. Great ideas and regulations have become suspect today, and though freedom of action may be less spectacular, it is certainly more particular and personal.

This discussion refers to a particular *site* - a square on the edge of Split's historical city centre which is relatively small. The medieval town and new residential buildings are measured against the Roman city centre. Split needs a strengthened, supplemented "middle-class" structure which can be obtained by expanding the town centre.

The solution for Square Gaje Bulata in Split takes into account all the features of its present environment, and following the theory of small changes, it promotes a new attitude which will contribute to the wealth of urban design. This is not the design of a completely new environment. It is a supplement and change of what already exists, the interaction of heterogeneous parts.

Ivana Šverko

PROSTOR

ISSN 1330-0652
CODEN PORREV
UDK • UDC 71/72

GOD. • VOL. 5(1997)
BR. • NO. 2(14)
STR. • PAG. 201-400
ZAGREB, 1997.

srpanj - prosinac • July - December

I. Šverko: Trg na rubu povijesne jezgre

Pag. 295-306